

Јадранка Ђорђевић Црнобрња

Етнографски институт САНУ

jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

„И до Исланда су стигли“ – економска и политичка миграција Горанаца из Горе

Миграције из Горе су такоређи увек биле подстакнуте извесном економском и политичком ситуацијом, како у Гори тако и у региону. Оне постају интензивније услед економске кризе деведесетих година 20. века и политичких промена на Косову током и након 1999. године. У раду се разматра питање утицаја економске и политичке кризе у Србији и на Косову крајем 20. и на почетку 21. века на миграције припадника горанске заједнице из Горе. У тексту се такође поставља питање утицаја миграција на промене у културној пракси припадника прве и друге генерације Горанаца у Београду.

Кључне речи:

Гора, Горан(ц)и, криза, миграције, културна пракса, Београд

Где и како сам истраживала^{*}

Тема рада представља део резултата истраживања које обављам у оквиру горанске заједнице у Београду од 2012. године. Београд представља место истраживања пре свега због тога што је највећи број Горанаца који живе у Србији настањен управо у овом граду.¹ Истраживање је подразумевало обављање разговора (усмерени тип интервјуа) са првом и другом генерацијом досељеника који живе у Београду. У разговору су учествовали Горанци који су досељени у Београд у другој половини 20. или првој деценији 21. века. У

^{*} Текст представља резултат истраживања које обављам у оквиру пројекта: *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремено стање* (бр. 177027) Етнографског института САНУ. Пројекат финансира у целини Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Судећи према подацима Пописа 2011, у Србији живи 7767 припадника горанске заједнице, а од тога их 5328 живи у Београду (Popis stanovništva, домаћinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji).

http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/nacionalna%20pripadnost-ethnicity%202.pdf
Према неким другим подацима, 34 %, односно 6750 миграната из Горе, настањено је у Београду (Hasani 2003: 63, Hasani 2011: 316, 320).

вези са тим је потребно казати да досељенике можемо условно да поделимо у два *миграцијска таласа* с обзиром на период њиховог досељења у Београд. Први чине досељеници који су се доселили у Београд 50-их, 60-их, 70-их или 80-их година 20. века, а други досељеници који су досељени 1999. или касније. Између првог и другог *таласа* досељеника постоји разлика с обзиром на период који је проведен у емиграцији.

Наративи саговорника представљају „реторички исказ“ (Antonijević 2013: 45) и припадају углавном тзв. епизодној меморији (Antonijević 2013: 29). Наративи миграната такође „смештају искуство миграције унутар контекста њихових појединачних живота, пружајући увид у процес укључен у повезивање индивидуалног искуства са већ постојећим експанаторним оквиром који обезбеђује култура.“ (Antonijević 2013: 28). Рад се базира на анализи наративног дискурса, али и на домаћој, као и иностраној антрополошкој, демографској и социолошкој литератури. У вези са тим наглашавам да миграције Горанаца из Горе у поменутом периоду нису представљале предмет досадашњих етнолошких и антрополошких истраживања у Србији. То је један од кључних разлога због којег се у раду позивам пре свега на резултате истраживања миграција Горанаца из Горе које износи Х. Хасани у својим текстовима. Значајан извор података су, свакако, и подаци које објављују међународне институције на Косову, као што је, рецимо, *План развоја општине Драгаиш за период између 2013. и 2023. године* (в. www.ks.undp.org), и текстови појединих иностраних аутора који су обављали своја истраживања у Гори у првој деценији 21. века (в. Derans, Žeslen 2011, Schmidinger 2013).

У истраживању полазим од претпоставке да на одређену миграцију утиче више макрофактора истовремено и да њихов утицај не представља константу, већ зависи, између осталог, од друштвено-историјских, економских и политичких прилика које су присутне на неком простору у одређеном времену. Судећи према досадашњим истраживањима миграција – појединце и породице неретко подстиче на миграцију управо економска ситуација у којој се налазе они или њихова породица, као и сиоцоекономска ситуација која је присутна у друштву, како емиграције тако и имиграције (в. Brettell 2000: 97–136, Thoma 2010: 24–47, Erdei 2010: 109–128, Hristov 2012: 11–26). У том смислу се може очекивати да ће сиоцоекономска криза у Србији и на Косову 90-их година 20. века и у првој деценији 21. века проузроковати већи интензитет и обим миграција.² Уједно имам у виду да економска и политичка криза нису утицале на све појединце и породице подједнако и да су на одлуку о миграцији уз макро- утицали и микрофактори, попут животног циклуса појединца и

² „Ко год данас отвори новине, наићи ће на израз "криза". Овај појам иницира несигурност, страдање и проверу, и указује на непознату будућност чије се претпоставке не могу довољно разјаснити.“ (Kozielek 1987: 54). У питању је констатација коју Козелек проналази у једном француском лексикону из 1840. године. Можемо се сложити са њим да ни данас није другачије (Ibid.).

развојног циклуса породице и домаћинства (в. Brettell 2000: 102).³ Антрополози су истражујући миграције дошли до спознаје да мреже засноване на везама сродства и пријатељства представљају важан фактор који утиче на избор места имиграције (в. Brettell 2000, Hristov 2012, Antonijević 2013). Миграције које представљају топус овог рада не представљају посебност у том погледу (в. Hasani 2011: 316). Полазим такође од претпоставке да утицај микрофактора на миграције није исти код свих појединаца и породица и да га је незахвално уопштавати и генерализовати јер: „(...) имигранти не представљају хомогено друштвено тело (...)“ (Thoma 2010: 28, према Rassol 1999). У истраживању сам настојала да комбинујем приступ одозго према доле (енг. *top-down*) као и одоздо према горе (енг. *bottom-up*), а мигранте посматрам као некога ко сам доноси одлуку о миграцији (енг. *decision maker*) (в. Brettell 2000: 107). Социоекономску и политичку димензију миграција посматрам у корелацији са културолошком димензијом, односно као комплексан друштвен феномен, јер полазим од тога да су друштвене и културне варијабле у спрези са економским (Brettell 2000: 107). Тако уједно сагледавам утицај поменуте кризе и миграција на промене у сфери културе и показујем на који начин и у којој мери код припадника горанске заједнице који живе у Београду долази до промена у употреби горанског говора у приватној и јавној сфери, као и до промена у организацији свадбе. Говор и свадбу издвајам због тога јер их саговорници наводе као посебна и значајна обележја горанске културе и идентитета. Другим речима, они се најчешће користе за идентификацију са горанском заједницом и Гором као матичном територијом. Горански говор и свадба уједно представљају сегменте горанске културе у оквиру којих су промене посебно изражене.⁴ Да би стекли целовитији увид у поменути проблем, неопходно је пружити објашњење промена до којих долази и у осталим сегментима културе, попут исхране, одевања и томе сличног. Концепција овог рада као и простор који имам на располагању налажу да наведено разматрам опширније у посебном тексту.

Миграције из Горе (студија случаја)

Гора је планинска котлина која се налази на Косову јужно од Призрена. Због близине Призрена се често назива и Призренска Гора. Горанци су муслимани по свом религијском опредељењу и представљају већинско становништво у Гори (в. Hasani 2011: 317). Имају свој говор који називају „нашински“ или „нашенски“. У питању је локални говор који припада дијалекатским, а не књижевним језичким формама (в. Mladenović 2001). Гору карактерише недовољно развијена привреда. Сточарство је доста дуго представљало основну привредну грану у Гори (Hasani 1995: 154, Hasani 2003, Hasani 2011: 314).

³ У том контексту економску и политичку кризу о којој је реч у раду посматрам као пример утицаја макрофактора на миграције појединаца и породица.

⁴ Наведено се посматра и у контексту везе између културе и идентитета, односно у контексту који подразумева сагледавање утицаја културних садржаја на конструкцију етничког идентитета, како на колективном тако и на индивидуалном нивоу.

Од прве половине 20. века долази до постепеног напуштања ове привредне гране, која временом у потпуности замире (Hasani 1995: 154–156, Hasani 2011: 314). У Плану развоја општине Драгаш за период између 2013. и 2023. наводи се да је „подручје општине Драгаш изузетно рурално подручје које не доживљава значајан урбани развој.“ (Plan razvoja opštine Dragaš, 50 str. www.ks.undp.org). Економска неразвијеност Горе се, дакле, наводи као примаран разлог за *печалбу* и економску миграцију Горанаца. То је имало за последицу одлазак мушке популације на рад изван Горе, *на гурбет*, тј. у *печалбу*.⁵ *Печалба* је представљала главни облик миграције до 70-их година двадесетог века (Hasani 1995: 156–157, Hasani 2000: 38–39). Њу су потом „замениле савремене економско-политичке миграције (...)“ (Hasani 2003: 66). То што је одређени тип миграције преовлађујући у одређеном периоду не значи да остали типови миграција нису присутни, односно да су у потпуности потиснути. У случају миграција из Горе може да се констатује да *печалбе* још има, с тим што она не представља најизраженији тип миграције, за разлику од западне Македоније, рецимо, где се испоставило да *печалба* остаје примаран тип миграције и у 21. веку (в. Bielenin-Lenczowska 2010: 11–26). У вези са *печалбом* значајно је напоменути и то да се она јавља као превлађујући тип миграције код поједних Горанаца који су емигрирали из Горе у Србију, односно у Београд.⁶ Миграције из Горе се по том питању не разликују значајно од економских миграција у другим срединама. „Општина Драгаш, као периферна, рурална општина је подручје које је у двадесетом веку посебно карактерисала емиграција. Овај тренд се наставио од 2000. године а верује се да је пре свега из друштвено-економских разлога“ (Plan razvoja opštine Dragaš 34 str. www.ks.undp.org).

Миграције из Горе не представљају константу у погледу њиховог обима и интензитета. Интензивно исељавање може да се прати у периоду од 1999. до 2002. године (в. Hasani 2003: 62). Подаци који се наводе у *Плану развоја општине Драгаш* показују да је 2007. године стално боравило у региону Горе око једанаест хиљада становника, док их је око седамнаест хиљада емигрирало. Другим речима, „(...) око 62% регистрованих становника региона Горе општине Драгаш живело је у иностранству 2007. године, остављајући 38% који би се могли сматрати сталним становницима“ (Plan razvoja opštine Dragaš 35 str. www.ks.undp.org). У 2009. години је број сталних становника смањен на десет хиљада (Plan razvoja opštine Dragaš 27 str. www.ks.undp.org). Саговорници миграцију током 1999, као и ону која наступа након те године, доводе у везу са НАТО интервенцијом и ратом на Косову, те са политичким промена насталим на Косову и у Гори након проглашења Косова за самос-

⁵ Овај тип миграције је карактеристичан за шири балкански простор (в. Hristov 2008: 215–230, Hristov 2012: 11–26).

⁶ Емпиријски материјал показује да се дешава да жена и деца живе у Београду док мужеви, тј. очеви одлазе на *печалбу* у Црну Гору или неку од држава ЕУ.

тални државни ентитет.⁷ У образложењу се наводи да је Гора била самостална општина са седиштем у Драгашу све до 1999, односно све до доласка снага КФОР-а, и да је велики број Горанаца који су били запослени у здравству, школству и полицији остао тада без запослења или су били под различитим врстама притиска.⁸ Судаћи по томе, у питању је била принудна миграција.⁹ Поједини саговорници поменути период наводе као пример најбројнијег исељавања појединаца и породица из Горе. Сматра се такође да се није десило до тада да Горанци „(...) пођу у свет као прогнана лица“ (Hasani 2003: 62). На интензивно исељавање из Горе је свакако утицала и политичка ситуација у Србији и региону крајем 20. века и почетком 21. века (в. Radović 2009, Žikić 2013).¹⁰ Судаћи према овде наведеним изворима – интензитет и обимност миграција су у највећој мери подстакнути управо поменутом кризом, која може да се посматра и као сегменат постсоцијалистичке транзиције у Србији и региону (в. Radović 2009, Erdei 2010: 109–128, Žikić 2013).

Навела сам да Гора представља средину у којој су миграције перманентно присутне. „Општа кретања за процене броја становништва у општини Драгаш указују да се тај број смањује и то, у великој мери, због миграција у иностранство и у веће урбане центре на Косову (као што су Призрен и Приштина) који нуде веће образовне и привредне прилике и обећавају већи животни стандард“ (Plan razvoja opštine Dragaš, 31 str. www.ks.undp.org). Појединци и породице су се исељавали у градове у Србији, Хрватској, Словенији, односно у места која су имала развијену привреду и која су пружала могућност бржег и лакшег проналаaska посла (Hasani 2011: 315). Државе западне Европе су такође врло привлачне за имиграцију, нарочито крајем 20. и почетком 21. века. Саговорници такву емигрантску стратегију доводе у везу са стабилном

⁷ Промене су економске – затварање фабрика, а самим тим и немогућност стицања зараде (в. Derans, Žeslen 2011, Schmidinger 2013) и политичке природе – формирање политичких странака које су конфронтиране и по питању етничког идентитета Горанаца, као и по питању формирања и осамостаљивања посебне општине у Гори са седиштем у Драгашу (в. Derans, Žeslen 2011).

⁸ Деранс и Жеслен у вези са том ситуацијом пишу: „Случајеви дискриминације нису ретки, а добити посао кад је више од 50% житеља нове државе незапослено равно је чуду.“ (2011: 31) И настављају: „Будући да их једни сматрају Албанцима који говоре једним словенским дијалектом, а други издајницима који су се продали Србима, Горанци производе предрасуде (...), попут свих мањинских народа који су запали у замку укрштених идентитетских захтева“ (loc.cit.).

⁹ При изношењу ове поставке имам у виду да је потребна велика обазривост када је реч о оправданости одређивања која је миграција више или мање *принудна* (в. Josipović 2013: 71–85).

¹⁰ У питању је пре свега увођење вишестраначког политичког система и у вези са тим формирање политичких странака чији се програми тичу и питања (ре)дефинисања етничког идентитета Горанаца, односно доводе до подела унутар горанске заједнице у Гори. НАТО интервенција такође представља део политичке кризе коју бележимо крајем 20. века у Србији (в. Vait 2000: 45–48, Derans, Žeslen 2011, <http://mlicanin.weebly.com/gora-xxi-vek.html>).

економијом и већом могућношћу запослења, као и стицања веће зараде у државама ЕУ у односу на Србију.

Тако је, према речима једног саговорника,:

„Преко две хиљаде емигрирало у земље западне Европе, од Италије до Исланда су стигли.” (м. рођен 1940. године)

Саговорници такође наводе да се појединци и породице најчешће одлучују да имигрирају у онај град и државу у којој већ живи и ради неко од њихових најближих рођака, комшија или пријатеља. Уједно се руководе мишљу да ће им мрежа сродника и пријатеља омогућити да се лакше и брже снађу у новој средини. Тако се дешавало да се у један град досели такорећи читаво село, о чему сведочи и следећи исказ:

„У Новом Саду има шездесет домаћинстава из мог села од укупно осамдесет. Од осамдесет остала су само три домаћинства у селу“ (м. рођен 1940. године).

Тако се и у овом случају показало да „економски моменат, иако важан, није једини који људе покреће и подстиче на миграције“ (Antonijević 2013: 25), већ „да је процес доношења одлука о одласку на живот и рад у другу земљу осетљив на многе социо-културне утицаје“ (loc.cit.). Наведено потврђује претпоставку изнету на почетку излагања да ни један од макро- и микрофактора не утиче на миграције самостално и изоловано већ у садејству са осталима. Сматра се да „када миграције постану преовлађујуће унутар неке заједнице, оне почну да мењају вредности и културну перцепцију заједнице на такав начин да увећавају вероватноћу будућих миграција“ (Antonijević 2013: 24). Судећи према исказима саговорника, то се дешавало и у случају економске миграције из Горе. Навела сам да су миграције из Горе у знатној мери подстакнуте економском ситуацијом у Гори, а просперитет миграната који су се враћали кући за празнике и годишње одморе додатно је подстицао појединце да и сами емигрирају. На утицај поменутог фактора упућује и следећа констатација: „емиграција из општине Драгаш у друга места на Косову, друге земље бивше Југославије или у друге европске земље имала је већи импакт на резидентно становништво од евидентираног“ (Plan razvoja opštine Dragaš, str. 26 www.ks.undp.org), али и резултати истраживања француских (Derans, Žeslen 2011) и аустријских научника (Schmidinger 2013).

Навила сам да су миграције из Горе у Србију, тј. у Београд постојале током читавог двадесетог века и да се повећана интензивност и обимност миграција током 1999. и почетком 21. века доводи у везу са НАТО интервенцијом (1999. године) и ратом на Косову, као и са политичким промена насталим у Гори након проглашења Косова као самосталног државног ентитета (2008. године). У питању је миграција која се може посматрати као „резултат политичког превирања и рата“ (Lucassen 2009: 20). У вези са том ситуацијом један од саговорника наводи:

„1999, 2000, 2001. и 2002. година, значи то су биле миграције из безбедносних разлога, касније из економских. Из

безбедносних разлога ја сам морао да напустим Гору.“ У образложењу се наводи: „Свима се претило на свој начин“ (м. рођен 1940. године).

Тадашњу образовну политику коју је администрација Косова спроводила у Гори, али и непостојање адекватне помоћи и заштите основних људских права од стране Републике Србије, односно њених надлежних институција, саговорници наводе као један од разлога бројног исељавања Горанаца из Горе у том периоду, о чему сведоче и подаци у литератури (Derans, Žeslen 2011: 103–113). Интензивније исељавање читавих породица из Горе у том периоду можемо да сагледамо и као последицу економске и политичке кризе у Србији. Саговорници наводе да поједини припадници горанске заједнице због економске кризе 90-их нису могли да зарађују онолико колико је било неопходно да издржавају своју породицу у Гори. Проблем су настојали да реше тако што су се сви чланови породице преселили и настанили у Београду.

Сматра се да се мигранти често суочавају са различитим културама које се уједно разликују од њихове и да услед тога треба да развијају нове начине комуникације, што може да доведе до асимилације или интеграције, али и сегрегације или маргинализације (Roth, Brunnbauer 2009: 5). „Подаци који сведоче о прекоокеанској миграцији у 19. веку, као и они који се односе на савремене миграције, показују да оне имају за последицу сложене процесе социјалних и културних промена како у средини емиграције тако и имиграције“ (loc.cit.).

Имајући наведено у виду, у наставку текста анализирам везу између економске и политичке кризе и миграција, као и промена насталих у употреби горанског говора и организовању *горанске свадбе*.

Горански говор у Београду

Миграцију Горанаца из Горе у Београд можемо да посматрамо у извесном смислу као пример миграције из једне језичке заједнице у другу (енг. *cross community migrations*) (Lucassen 2009: 16), с тим да заједница имиграције у погледу језика није у потпуности *друга* јер Горанци знају и користе српски како у Гори (в. Dalifi 2000: 63–66), тако и у Београду (в. Ђорђевић Црнобрња 2014 (а): 101–116). Другим речима, припадници горанске заједнице који живе у Београду користе горански и српски идиом. У погледу употребе једног и другог идиома постоји разлика с обзиром на то да се горански најчешће користи само у оквиру породице, односно првенствено у приватном окружењу. Српски се користи – за разлику од наведеног – првенствено на јавним местима (посао, продавница, банка, здравствене установе и сл.). Таква ситуација је донекле разумљива уколико имамо у виду да је српски службени и већински језик у Београду.

Оно што се у контексту овог истраживања чини посебно значајним јесте питање зашто припадници горанске заједнице скоро да и не користе горански у међусобној комуникацији на јавним местима, односно у нефор-

малним ситуацијама, и да ли се наведено може посматрати као последица економске и политичке кризе или је у питању нешто друго.

Саговорници наводе да се српски идиом одувек користио на јавним местима не само због тога што је у питању службени језик, већ и због тога што већинска популација не разуме горански говор. Сматрају да, самим тим, нема потребе да на јавним местима користе горански. Један од саговорника у вези са тим истиче:

„Верски нам је забрањено да говоримо кад је присутна особа која не разуме“ (м. рођен 1954. године).

У образложењу додаје да их верска правила обавезују да у средини у којој живе користе језик већине.

Употреба српског идиома на јавним местима је разумљива донекле, али ипак оставља простора и за разматрање питања језичке и етничке мимикрије. Саговорници такође истичу да горански не користе на јавним местима и због тога што не желе да их припадници већинске заједнице идентификују као другачије од себе и јер постоји потреба за мимикријом:

„Често пута је – дај да наставимо, да не откривамо да смо нека посебност овде, има те мимикрије. Та мимикрија је управо – зашто да одскачем од средине?“ (м. рођен 1940. године).

„Горанци имају ту особину, та, та мимикрија, да могу да се уклопе у средину. Не можете га препознати да је он, значи језик добро зна, све је то услов да ви будете прихваћени“ (м. рођен 1950. године).

Потреба за језичком и етничком мимикријом је била присутна нарочито у периоду непосредно након што је Косово прогласило самосталност. Саговорници памте да су у том периоду поједини припадници горанске заједнице били изложени претњама и насиљу у Београду, о чему сведоче и текстови објављени у појединим медијима.¹¹ Насиље те врсте навело је већину припадника горанске заједнице да буду обазривији приликом комуникације на јавним местима, пре свега у градском превозу и на улици.¹² Судећи према наративима саговорника, потреба за језичком, а једним делом и етничком мимикријом је увек била присутна, с тим што је постала израженија услед политичке тензије и кризе коју пратимо у Србији и на Косову у првој деценији 21. века.

¹¹ <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:367956-Beograd-Putnik-izboden-jer-nije-dobro-pricao-srpski>

¹² Наведено доводим у везу са претходно изнетим податком да средина у којој је истраживано горански говор не препознаје као говор припадника горанске заједнице. Слично томе, дешава се да *Други* припаднике горанске заједнице не идентификују као Горанце. Таква идентификација може да се посматра као узрок појаве различитих непријатности са којима су се Горанци сусретали у Београду (в. Ђорђевић *Crnobrnja* 2014 (а): 101–116; Ђорђевић *Crnobrnja, Krel* 2014: 765–778).

Сматра се такође да на смањени интензитет и обим употребе горанског у приватном окружењу највише утиче употреба српског идиома у оквиру те сфере комуникације. Период који је прошао од имиграције до момента истраживања није исти код свих саговорника. Упркос томе не увиђам да је утицај дужине боравка изван Горе, односно у Београду, знатније утицао на промене у употреби горанског говора у приватној и јавној сфери. На слабију употребу горанског у оквиру приватне сфере наилазим пре свега код треће генерације досељеника (потомци оних емиграната који су се доселили у Београд 60-их и 70-их година 20. века). Слабију употребу горанског код треће генерације доводим у везу са чињеницом да су рођени и одрасли у средини у којој је већински језик српски. Они га, самим тим, користе такоређи свакодневно и то на почетку само на јавним местима, а потом и у приватном окружењу, о чему сведочи, између осталих, и следећи исказ:

„Са децом сад смо почели да причамо српски, због малог, меша речи у школи. Напише две на српском, па једну на горанском. Учитељица нас је замолила да због њега говоримо и српски“ (м. рођен 1954. године).¹³

Сличну ситуацију бележим и код прве генерације досељеника који су се доселили у Београд током или непосредно након 1999. године. Употреба српског идиома у оквиру приватне сфере од стране тих досељеника се доводи се у везу са њиховим настојањем да се: „брже и лакше уклопе у нову средину“ (м. рођен 1950. године).

Судећи према наведеном – економска и политичка криза немају директан и знатнији утицај на обимнију и интензивнију употребу српског идиома у оквиру приватне сфере комуникације. У питању су пре свега ставови и схватања миграната да ће им већа језичка компетенција на српском омогућити бржу и лакшу интеграцију у већинску заједницу.

Горанска свадба

Саговорници сматрају да је свадба која се организује у Гори „права горанска свадба“ јер садржи све елементе *горанске свадбе* и симболе који се сматрају важним обележјима горанске заједнице и идентитета.¹⁴ *Горанска свадба* има значајну улогу у конструкцији етничког идентитета. Она, између осталог, доприноси постојању симболичке границе МИ/ОНИ. Организовати свадбу у Гори и даље представља императив већини Горанаца неvezано за то да ли су емигрирали из Горе пре четрдесет, двадесет или пре само неколико година. Колико је свадба значајан догађај у животу појединца и заједнице говори и податак да се неретко дешава да се за свадбу потроши сва

¹³ Саговорник у ствари говори о искуству које имају са унуком који је у првом разреду основне школе.

¹⁴ У вези са тим видети: Divac 1995: 186–200, Nikolić 1995: 167–185, Hasani 2003: 39–46, Đorđević Црнобрња 2014 (b): 261–273.

уштеђевина. Трошкови *горанске свадбе* могу да износе 1000 и више евра (в. Hasani 2003: 39–46, Derans, Žeslen 2011: 41–49, Đorđević Crnobrnja 2014 (b): 261–273).

С обзиром на напред казано, поставља се питање – да ли су и како су економска и политичка криза и миграције утицале на промене у организацији *горанске свадбе*? Саговорници у својим описима *горанске свадбе* истичу да се она организује најчешће лети, током годишњих одмора и распуста, и да обично траје три дана, тј. током викенда. Уједно додају да Горанци који живе изван Горе настоје да организују свадбу лети када су на годишњем одмору (в. Derans, Žeslen 2011: 29, 45) и да су свадбе трајале дуже у периоду када је већи број Горанаца живео у Гори.¹⁵ Саговорници уједно наводе да није неуобичајено да се сваког викенда организује нека свадба у селу. Изнимку у том погледу представља период Рамазанског поста, јер се тада не практикује организовање свадби. Период у којем је могуће организовати свадбу диктира и време њеног трајања. Сматра се такође да је смањење броја дана током којих траје свадба утицало на то да долази до спајања појединих обредних радњи и сегмената ритуала (в. Hasani 2003: 39–46). Судећи према наведеном, утицај економске кризе на организацију и прославу саме *горанске свадбе* постоји, али није увек у директној вези са њом. Кризу можемо да посматрамо као фактор који је директно утицао на миграције, а индиректно на период трајања саме свадбе и на промене у ритуалним радњама.

Непосредна последица политичке криза која наступа крајем деведесетих, тачније током 1999, јесте изостанак организације *горанске свадбе* у центру селу, односно на отвореном простору. Саговорници у образложењу такве ситуације наводе да је до тога долазило из безбедносних разлога и додају да су се свадбе, које су организоване у том периоду у Гори, одвијале у ресторану. Свadbено весеље је због тога трајало краће, тј. један дан. Осим тога, изостају поједини сегменти ритуала, и то пре свега они који се изводе на отвореном (играње кола у центру села, обилазак невесте на коњу око села и томе слично), док се остали спајају (в. Djordjevic Crnobrnja 2015). Саговорници наводе да су „праве горанске свадбе“ почеле поново да се организују од 2003. године па надаље, односно од онда када је безбедносна ситуација у Гори постала боља.¹⁶ Уједно истичу да од тог периода па надаље почиње да се практикује и венчавање у џамији. У образложењу додају да таква пракса није уобичајна, али да је чешћа у односу на период социјализма. Поновно увођење праксе венчавања у џамији може да се посматра као последица утицаја социополитичке кризе на промене у перцепцији и начину испољавања религијског

¹⁵ У вези са тим је потребно казати да свадба представља могућност да се Горанци који живе изван Горе сретну и друже, али и да се стварају нова познанства и пријатељства. Свадба је такође прилика за упознавање будућих брачних партнера. На основу података из литературе и емпирије којом располажемо, могу да констатујем да се Горанци углавном венчавају унутар своје заједнице (етнички хомогени бракови).

¹⁶ То значи да су одређени делови свадбе (ритуали и обредне радње) само привремено били скраћени, измештени или изостављани.

идентитета миграната. Оно што превазилази оквире овог рада, а што свакако треба узети у обзир приликом свеобухватније анализе питања ревитализације религијског идентитета миграната јесте у којој мери промене у оквиру религијског контекста могу да се сагледају као последица живота у емиграцији.

Закључак

Миграције из Горе имају одређен континуитет, с тим да су економска и политичка миграција крајем 20. и почетком 21. века биле интензивније и захватиле су већу популацију становништва од претходних. Томе су у знатној мери допринеле економска и политичка криза у Србији крајем 90-их и у првој деценији 21. века. У том погледу можемо да закључимо да је економска криза у Гори и у Србији трајала један дужи период од политичке, али да је упркос томе њен утицај на интензитет и обимност миграција из Горе мањи у односу на утицај политичке кризе. Другим речима, економска криза доводи до индивидуалних миграција – исељавају се пре свега појединци и породице који су највише погођени кризом јер, упркос томе што она представља колективни феномен, не делује на све грађане подједнако, док политичка криза, а пре свега рат, доводе до миграција породица и исељавања читавих села. Другим речима, миграција истовремено захвата већу популацију становништва. У вези са тим је потребно казати да су економска и политичка криза имале за последицу трајно исељавање Горанаца из Горе, о чему сведоче и статистички подаци. У том погледу можемо да пратимо разлике између сезонских миграција мушке популације које су биле присутне нарочито до 70-их година 20. века и трајног исељавања појединаца и породица које постаје интензивније од 80-их година 20. века и надаље, а добија карактер масовних миграција након 1999. године. Трајно исељавање се може посматрати као последица економске кризе, с тим да је политичка криза допринела томе да та врста миграција задобије карактер масовних миграција. Разлике које констатујем по питању утицаја економске и политичке кризе на миграције се огледају и у могућности избора времена и простора миграције. Економска криза у том погледу оставља на располагању више времена за организацију миграције, како у средини емиграције, тако и у средини имиграције. Она се, у том смислу, може сматрати мање *принудном* у односу на политичку, поготово онда када политичка ситуација угрожава животну сигурност и безбедност.

Економска и политичка криза, као и миграције, утицале су и на промене у сфери културе. У тексту је анализиран њихов утицај на горански говор и свадбу. У вези са тим констатујем да је у употреби горанског говора дошло до промена у већој мери него код *горанске свадбе*. У том погледу могу да закључим да су значајније промене у оба културна сегмента настале управо услед политичке, а не економске кризе. То нас упућује на закључак да су миграције из Горе и промене у сфери горанске културе подстакнуте економском, а интензивирани политичком кризом и ситуацијом, како у Гори, тако и у Србији. У наставку истраживања остаје да се утврди да ли су промене у окви-

ру културне праксе утицале на промене у сфери етничког и религијског идентитета миграната.

Извори:

- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Stanovništvo, Nacionalna pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima, Republički zavod za statistiku. Beograd 2012.
http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/nacionalna%20pripadnost-ethnicity%202.pdf (preuzeto 24.6.2013.)
- <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:367956-Beograd-Putnik-izboden-jer-nije-dobro-pricao-srpski> (preuzeto 7.5.2013.)
- www.mlicanin.weebly.com/istorija-gore.html (preuzeto 9.1.2015.)
- <http://mlicanin.weebly.com/gora-xxi-vek.html> (preuzeto 29.10.2015.)
- Plan razvoja opštine Dragaš za period između 2013. i 2023. godine. Program Ujedinjenih nacija za razvoj. Očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje održivim korišćenjem zemljišta u opštini Dragaš.
www.ks.undp.org/.../Dragash/.../Ser_MDP%20Part%202%202013-2023

Литература:

- Antoniјевић, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gasterbajtera*. Etnološka biblioteka knj. 75. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Ahmetović, Behadin. 2000. „Samostalna opština Gora, potvrda samosvojnosti i osnova za očuvanje entiteta i identiteta Goranaca.“ *Goranci, Muslimani i Turci u Šarplaninskim župama Srbije. Problemi sadašnjih uslova života i opstanka* (ur. M. Bursać). Zbornik radova Geografskog instituta “Jovan Cvijić” 50: 55–57.
- Bielenin-Lenczowske, Karolina. 2010. „Different Models of Labour Migration in Contemporary Macedonia – or What Does *pečalba* Mean Today?“ Migration in, from, and to Southeastern Europe, Part 2, Ways and Strategies of Migrating. *Ethnologia Balkanica* 14: 11–26.
- Brettell, B. Caroline and Hollifield, F. James (ed.). 2000. „Migration Theory. Talking across Disciplines.“ *Migration Theory. Talking across Disciplines*. 1–26 str. New York and London: Routledge.
- Brettell, B. Caroline. 2000. „Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes.“ *Migration Theory. Talking across Disciplines*. 97–136 str. New York and London: Routledge.

- Dalifi, Mesip. 2000. „Aktuelni problemi školskog sistema u opštini Gora po dolasku snaga KFOR-a.“ *Goranci, Muslimani i Turci u Šarplaninskim župama Srbije. Problemi sadašnjih uslova života i opstanka* (ur. M. Bursać). Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić” 50: 63–66.
- Derans, Žan-Arno and Loran Žeslen. 2011. *Putovanje u zemlju Goranaca. Balkan, početak XXI veka*. Beograd: Medijska knjižara KRUG.
- Divac, Zorica. 1995. „Svadbene običaji u Sredačkoj župi i Gori“. *Šarplaninske župe Gora, Opolje i Sredska. Antropogeografsko-etnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike*. Knj. 40/II. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU. str. 195–202.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2014. (a) „‘A zboriš našinski?’ – o upotrebi goranskog govora u Beogradu.“ *Antropologija* 2014 (2): 101–116.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2014. (b) „‘Opšta mesta sećanja’ u okviru ličnog sećanja – na primeru svadbe u Gori.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXII (1): 261–273.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka, Krel, Aleksandar. 2014. „‘Internacionalizacija’ ličnih imena: Goranaci u Beogradu i Nemaci u Vojvodini.“ *Etnoantropološki problemi*, n. s. год. 9 (св. 3): 765–778.
- Djordjevic Crnobrnja, Jadranka. 2015. Crisis, migrations, culture – on the influence of the economic and political crisis on migration patterns of Gorani people and changes to their culture. (у штампи)
- Erdei, Ildiko. 2010. „Migrants of the Future – Serbian Youth between Imaginary and Real Migration.“, *Migration in, from, and to Southeastern Europe, Part 2, Ways and Strategies of Migrating*. Ethnologia Balkanica vol. 14: 109–128,
- Hasani, Harun. 1995. „Migracije stanovništva Gore“. *Šarplaninske župe Gora, Opolje i Sredska, Antropogeografsko-etnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike*. Knj. 40/II. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU. Str. 149–166.
- Hasani, Harun. 2000. „Migracije stanovništva šarplaninske župe Gora“. *Goranci, Muslimani i Turci u Šarplaninskim župama Srbije, Problemi sadašnjih uslova života i opstanka*. Knj. 50. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU. Str. 33–45.
- Hasani, Harun. 2011. „Goranies: A respected minority in Serbia, A persecuted minority in present-day Kosovo.“ *Minorities in the Balkans. State policy and interethnic relations (1804-2004)* (ed. Bataković D.). Special editions 111. Belgrade: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Science and Arts. Str. 311–322.
- Hasani, Suzana. 2003. *Etnološke karakteristike Šarplaninske Župe Gora*. Diplomski rad. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Hristov, Petko. 2008. „Trans-border Exchange of Seasonal Workers in the Central Regions of the Balkans (19th – 20th Century).“ *Ethnologia Balkanica* 12: 215–230.
- Hristov, Petko. 2012. „Balkan Gurbet: History, Traditional Patterns and Cultural Dimensions.“ U: Sikimić, B., P. Hristov and B. Golubović (Eds.) *Labour Migrations in the Balkans. Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe (SLCCEE)*, Band 18:11–26. München-Berlin: VerlagOttoSagner.
- Idrizi Aljabak, Sadik. 2015. *Gora – jedan pogled unazad*. www.mlicanin.weebly.com/istorija-gore.html (preuzeto 9.1.2015).
- Josipović, Damir. 2013. „Pseudoprostovoljne migracije: primer sistema notranjih migracij v nekdanji Jugoslaviji.“ U: *Ars&Humanitas: Revija za umetnost in humanistiko*. Letnik 7, Št. 2 (2013): 71–85.
- Lucassen, Leo. 2009. „Towards a Comparative History of Migration and Membership in Southeast Europe (1500-1900).“ U: *Migration in, from, and to Southeastern Europe, Part 1: Historical and Cultural Aspects. Ethnologia Balkanica* 13: 11–41.
- Mindak-Zawadzka, Jolanta. 2007. „Gorani–„Local“ People?“ In: *Nationalities affairs* 31: 213–225.
- Mladenović, Radivoje. 2001. *Govor Šarplaninske župe Gora*. Srpski dijalektološki zbornik XLVIII. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU
- Nikolić, Desanka. 1995. „Etnokulturni stereotipi stanovnika Gore i Sredačke župe“. Šarplaninske župe Gora, Opolje i Sredska, Antropogeografsko-etnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike. Knj. 40/II. Beograd: Geografski institut „Jovan Cvijić“ SANU. Str. 169–174.
- Radović, Srđan. 2009. *Slike Evrope. Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka*. Posebna izdanja Etnografskog instituta SANU knj. 67. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Roth, Klaus and Brunnbauer, Ulf. 2009. „Editorial.“ In: *Migration in, from, and to Southeastern Europe, Part 1: Historical and Cultural Aspects. Ethnologia Balkanica* 13: 5–6.
- Schmidinger, Thomas. 2013. *Gora: Slawischsprachige Muslime zwischen Kosovo, Albanien, Mazedonien und Diaspora*. <http://www.amazon.de/Gora-Slawischsprachige-zwischen-Albanien-Mazedonien/dp/3944690044>
- Thoma, Dimitra. 2010. „Understanding Migrants Experiences of Social Exclusion and Inclusion: the Case of Bulgarian Immigrants in Greece.“ U: *Migration in, from, and to Southeastern Europe, Part 2, Ways and Strategies of Migrating. Ethnologia Balkanica* 14: 27–47.

Vait, Ibro. 2000. „Goranci u svetlu razgovora u Rambujeu”. Goranci, Muslimani i Turci u Šarplaninskim župama Srbije. Problemi sadašnjih uslova života i opstanka (ur. M. Bursać). *Zbornik radova Geografskog instituta “Jovan Cvijić”* 50: 45–48.

Žikić, Bojan. 2013. *Slike u izlogu. Kulturne predstave o Evropskoj uniji kao sredstvo opisivanja paralelne stvarnosti stanju u Srbiji 1991–2011*. Etnološka biblioteka knj. 70. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za Etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Jadranka Đorđević Crnobrnja

“And they Reached Iceland” – Economic and Political Migration of Gorani from Gora

Migration from Gora have been almost always driven by certain economic and political situation, both in Gora and in the region. The migrations became more intense due to the economic crisis of the 1990s and the political changes in Kosovo during and after 1999. This paper discusses the impact of economic and political crisis in Serbia and in Kosovo in the late 20th and the early 21st

century, on the migration of members of the Goranci community from Gora. The paper also deals with the impact of migration on changes in cultural practices among members of the first and second generation of Gorani in Belgrade.

Key words:

Gora, Gorani,
crises, migration,
cultural practice,
Belgrade